

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 3

«Ἡ θρησκευτικὴ ισλαμικὴ λέξη στα κατώτερα ἔγγραφα!»

Πηγή 3.1 [ο πολιτισμός του Ισλάμ]

Κατά τη διάρκεια της ακμής των αραβικών και μουσουλμανικών δυναστειών του Χαλιφάτου στην Μέση και Εγγύς Ανατολή ένας μεγάλος πολιτισμός αναπτύχθηκε, που συνήθως αναφέρεται ως αραβικός. Ωστόσο, αυτόν τον πολιτισμό δεν το έφεραν έτοιμο οι Άραβες κατακτητές από την έρημο, αλλά δημιουργήθηκε μετά από την περίοδο των κατακτήσεων, με τη συμβολή πολλών λαών, Αράβων, Περσών, Αιγυπτίων και άλλων. Ούτε και καθαρά μουσουλμανικός ήταν, καθώς ανάμεσα στους δημιουργούς του συγκαταλέγονται πολλοί Χριστιανοί, Εβραίοι και Ζωροάστρες. Όμως, η γλώσσα με την οποία εκφράστηκε αυτός ο πολιτισμός ήταν η αραβική ενώ αποκάλυπτε την οπτική του Ισλάμ για τη ζωή και τον κόσμο. Αυτά τα δύο στοιχεία, η γλώσσα και η θρησκεία, ήταν η μεγάλη συνεισφορά των Αράβων κατακτητών στο νέο και πρωτότυπο πολιτισμό που αναπτύχθηκε κάτω από τη σκέπη τους.

Bernard Lewis, *The Arabs in History*, 1954

Πηγή 3.2α

Θόλος του Βράχου, (Ιερουσαλήμ, Ισραήλ) 7ος αι.
Ακριβώς από κάτω, λεπτομέρεια της πρόσοψης,
διακοσμημένη με κεραμικά πλακάκια.

Πηγή 3.2β

Τζαμί του Σάχη, Ισφαχάν (Ιράν), 17ος αι. Διακόσμηση με κεραμικά
πλακάκια. Ακριβώς από κάτω, λεπτομέρεια

Πηγή 3.2γ

Το Μεγάλο Τζαμί της Δαμασκού (Συρία), αρχές 8ου αι. Στην εικόνα, η αυλή που οδηγεί στην αίθουσα προσευχής. Διακόσμηση με ψηφιδωτά. Δίπλα δεξιά, λεπτομέρεια ψηφιδωτών.

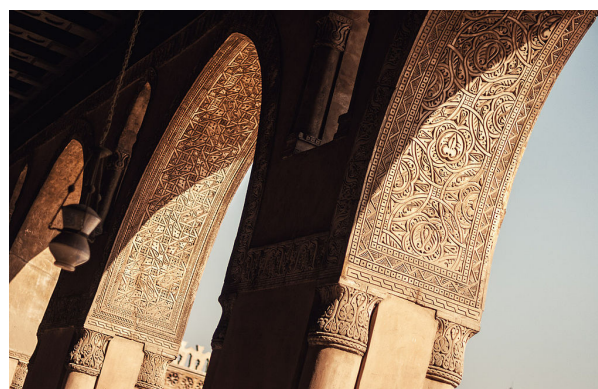
Πηγή 3.2δ

Μεγάλο Τζαμί της Κόρδοβα (Ισπανία), τέλη 8ου – 9ος αι. Δίπλα δεξιά, ο θόλος διακοσμημένος με ψηφιδωτά. Ακριβώς από κάτω η αίθουσα προσευχής.

Πηγή 3.2ε

Πηγή 3.2ε
Τζαμί του Αχμέτ Ιμπν Τουλουίν, (Κάιρο, Αίγυπτος), τέλη 9ου αι. Κάτω δεξιά, λεπτομέρεια από το γλυπτό διάκοσμο των αγίδων (αραβουργήματα).

Πηγή 3.3 [ανεικονική τέχνη]

Η αναπαράσταση έμψυχων μορφών αποτελεί θέμα που απασχόλησε πολλές μονοθεϊστικές θρησκείες. **Ανεικονική διακόσμηση** συναντάμε στον Ιουδαϊσμό, στους Ορθόδοξους χριστιανούς την περίοδο της Εικονομαχίας και, αργότερα, στις εκκλησίες των Προτεσταντών. Το Ισλάμ απαγορεύει την αναπαράσταση έμψυχων όντων (ανθρώπων, ζώων) στους ιερούς χώρους. Ωστόσο, σε ιδιωτικούς χώρους (παλάτια, επαύλεις, λουτρά) αυτό δεν ισχύει και έτσι έχουμε μια πληθώρα μορφών, πραγματικών και φανταστικών, σε κάθε είδους επιφάνεια: σε κεραμικά, βιβλία, υφάσματα, μεταλλικά αντικείμενα. Christiane Gruber (καθηγήτρια Ισλαμικής Τέχνης, Παν/μιο του Μίτσιγκαν)

Στο Ισλάμ η απαγόρευση αναπαράστασης έμψυχων όντων ισχύει αυστηρά για τον χώρο του τζαμιού ή άλλων θρησκευτικών ιδρυμάτων. Αυτό οφείλεται στη εχθρική στάση του πρώιμου Ισλάμ απέναντι στην ειδωλολατρία και στην πεποίθησή του ότι δεν χρειάζονται μεσολαβητές για να μεταδοθεί η χάρη του Θεού (π.χ. άγιοι). Το Ισλάμ υποστηρίζει αυστηρά την ύπαρξη ενός μοναδικού, ανεικονικού Θεού. Άννα Μπαλιάν, «Εισαγωγικό σημείωμα για την ισλαμική τέχνη», 2006

Πηγή 3.4 [μοτίβα, γεωμετρικά και φυτικά]

Η **γεωμετρία**, που σημαίνει «το μέτρημα της γης» έπαιζε πάντα ουσιαστικό ρόλο στην ισλαμική τέχνη. Το γεωμετρικό μοτίβο καθώς επαναλαμβάνεται θυμίζει το άπειρο, τον ουράνιο θόλο, τη θέση μας στο απέραντο και αλληλένδετο δίκτυο του κόσμου, που μας ξεπερνά σαν άτομα. Πρόκειται για την οπτική έκφραση της τάξης και της αρμονίας που είναι εγγενής στον κόσμο. Εξαιρετική θέση στη γεωμετρική διακόσμηση έχουν τα **κεραμικά πλακάκια** τα οποία δημιουργούν μια πολύπλοκη και εντυπωσιακή σύνθεση στη διακόσμηση των θρησκευτικών αλλά και κοσμικών κτηρίων.

Ίδρυμα Προστασίας και Διαχείρισης Μνημείων Αλάμπρα και Γρανάδας

Ιδιαίτερα το μοτίβο που δεν είναι γεωμετρικό αλλά ένα σχηματοποιημένο **φυτικό διακοσμητικό στοιχείο**, το οποίο επαναλαμβάνεται αέναα – έτσι όπως βλαστοί, φύλλα ή ημίφυλλα διαπλέκονται, διακλαδώνονται ή ελίσσονται ρυθμικά και συμμετρικά καλύπτοντας ολόκληρη επιφάνεια με τρόπο που δεν αντιστοιχεί σε κάτι που υπάρχει στη φύση- είναι γνωστό με τον όρο **αραβούργημα**.

Άννα Μπαλιάν, «Εισαγωγικό σημείωμα για την ισλαμική τέχνη», 2006

Πηγή 3.5 [καλλιγραφία]

Η καλλιγραφία είναι μια μορφή τέχνης που στον ισλαμικό κόσμο θεωρείται ιερή. Κι αυτό γιατί συνδέεται με το Κοράνι, το ιερό βιβλίο του Ισλάμ: σύμφωνα με την ισλαμική θρησκεία, το κείμενο του Κορανίου είναι κατά λέξη ο λόγος του Θεού, όπως τον αποκάλυψε, στην *αραβική γλώσσα*, ο αρχάγγελος Γαβριήλ στον προφήτη Μωάμεθ. Η καλλιγραφία

Λιοντάρι σχεδιασμένο με αραβικά γράμματα, από τον οθωμανό καλλιγράφο Ahmad Hilmi (1913)

συνιστούσε μια θρησκευτική διαδικασία, κατά την οποία ο καλλιγράφος προσέγγιζε τον Θεό αναπαράγοντας το λόγο του. Μέρος της διακόσμησης ενός τζαμιού αποτελούσαν και φράσεις από το Κοράνι, καλλιγραφικά σχεδιασμένες. Μολονότι η καλλιγραφία αναπτύχθηκε στην Ευρώπη και τη βρίσκουμε σε πολλά μεσαιωνικά χειρόγραφα, την πρωτοκαθεδρία της ευρωπαϊκής καλλιτεχνικής έκφρασης κατέχουν άλλες μορφές τέχνης, όπως η ζωγραφική και η γλυπτική.

Αντίθετα, για τους μουσουλμάνους, η καλλιγραφία θεωρείται η πιο θαυμαστή τέχνη. Μάλιστα, χάρη στις εγγενείς δυνατότητες του αραβικού αλφάβητου, οι καλλιτέχνες μπορούσαν μια ολόκληρη λέξη ή ένα γράμμα του να το σχεδιάσουν με τέτοιο τρόπο ώστε να εμφανίζεται ως διακοσμητικό μοτίβο (βλ. εικόνα). Παραδείγματα καλλιγραφίας υψηλής ποιότητας έχουν βρεθεί από την Ισπανία και τη Βόρειο Αφρική έως το Ιράν και την Ινδία.

Μωραΐτου Μίνα, *Ισλαμική καλλιγραφία*, 2018

Πηγή 3.6

[τα ψηφιδωτά στο Μεγάλο Τζαμί της Δαμασκού]

Ο Al-Muquaddasi, μουσουλμάνος γεωγράφος από την Ιερουσαλήμ, που έζησε στα τέλη του 10^{ου} αι. γράφει ότι ο Βυζαντινός αυτοκράτορας βοήθησε στο χτίσιμο του Μεγάλου Τζαμιού της Δαμασκού, στέλνοντας ως δώρο ψηφίδες για την κατασκευή των ψηφιδωτών.

Περίπου στα μέσα του 12^{ου} αιώνα –δηλαδή πάνω από 400 χρόνια από το χτίσιμο του τζαμιού- ο Ibn Asakir, χρονογράφος από τη Δαμασκό, γίνεται ο πρώτος που αναφέρει πως στάλθηκαν στη Δαμασκό τεχνίτες από την Κωνσταντινούπολη μετά από απειλές του χαλίφη Αλ Ουαλίντ προς τον βυζαντινό αυτοκράτορα.

van Lohuizen-Mulder Mab, “Τα ψηφιδωτά του Μεγάλου Τζαμιού της Δαμασκού...”, 1995

Οι μελετητές απέδιδαν τη δημιουργία των ψηφιδωτών του τζαμιού σε τεχνίτες από την Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο η προσφατη έρευνα το αμφισβήτησε [...] Οι ιστορικοί πιστεύουν τώρα ότι τα ψηφιδωτά δημιουργήθηκαν είτε από ντόπιους τεχνίτες είτε από Αιγύπτιους τεχνίτες, αφού η Αίγυπτος είχε μακρά παράδοση στη διακόσμηση θόλων με ψηφιδωτά. Εξάλλου, η περιοχή της Συρίας στην οποία ανήκει η Δαμασκός είχε σχετικά πρόσφατα κατακτηθεί από τους Άραβες. Μόλις λίγα χρόνια πριν, ήταν τμήμα της βυζαντινής αυτοκρατορίας και είχε σε αφθονία τους κατάλληλους τεχνίτες που ασχολούνταν με τα ψηφιδωτά δαπέδου των εκεί εκκλησιών. Μπορούμε με ασφάλεια να υποθέσουμε ότι τεχνικά καταρτισμένοι τεχνίτες για αυτό το τεράστιο έργο υπήρχαν στην περιοχή.

Hillenbrand Robert, “Reflections on the Mosaics of the Umayyad Mosque in Damascus”, 2012

Σημείωση:

Θα χρειαστεί να δεις λεπτομέρειες από τα τζαμιά για να ολοκληρώσεις τις εργασίες σου.

Μπορείς να βάλεις τα ονόματά τους στη wikipedia ή καλύτερα να συμβουλευτείς τα παρακάτω σάιτ.

Για το τζαμί του Σάχν (Ισφαχάν, Ιράν): <https://whc.unesco.org/en/list/115/gallery/&index=1&maxrows=12>

Για το Θόλο του Βράχου (Ιερουσαλήμ, Ισραήλ): <https://www.britannica.com/topic/Dome-of-the-Rock>

Για το Μεγάλο Τζαμί της Δαμασκού (Συρία): <https://www.khanacademy.org/humanities/art-islam/chronological-periods-islamic/islamic-art-early/a/the-great-mosque-of-damascus>

Για το Τζαμί του Αχμέτ Ιμπν Τουλούν (Κάιρο): https://en.wikipedia.org/wiki/Mosque_of_Ibn_Tulun

Για το Μεγάλο Τζαμί της Κόρδοβα (Ισπανία): <https://www.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/early-europe-and-colonial-americas/ap-art-islamic-world-medieval/a/the-great-mosque-of-cordoba>

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 3Α

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Παρατηρείστε με προσοχή τις φωτογραφίες και τις λεζάντες που συνοδεύουν τα πέντε τζαμιά της πηγής 3.2 (α-ε), τα οποία αποτελούν μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς της Ουνέσκο. Στη συνέχεια, α) Συμπληρώστε τον πίνακα με τα στοιχεία που αφορούν το κάθε τζαμί, τοποθετώντας τα με χρονολογική σειρά (στην πάνω σειρά το παλαιότερο).

Τζαμί: Ονομασία	χρονολογία κατασκευής	χώρα	πόλη	Διακόσμηση (σημειώστε: ΝΑΙ / ΟΧΙ)				Η εικόνα θυμίζει κάτι από τις βυζαντινές ή δυτικές χριστιανικές εκκλησίες (σημειώστε: ΝΑΙ / ΟΧΙ). Αν ναι, ως προς τι;
				κεραμικά πλακίδια	ψηφιδωτά	γλυπτός διάκοσμος	με πέτρα ή τούβλα	

β) Αφού μελετήσετε τη μαρτυρία ενός προσκυνητή του 10^{ου} αι. για το τζαμί που επισκέφθηκε, σε ποιο από τα τζαμιά της πηγής 3.2α-3.2ε νομίζετε ότι αναφέρεται;

«Το δάπεδο είναι στρωμένο με μάρμαρο. Οι τοίχοι του τζαμιού είναι επικαλυμμένοι με πολύχρωμο μάρμαρο και πάνω από αυτό υπάρχουν ψηφιδωτά από χρυσό και άλλα χρώματα που δείχνουν μορφές δέντρων και πόλεων και όμορφες επιγραφές. Κάθε γνωστό δέντρο και πόλη μπορείς να τις δεις σε αυτούς τους τοίχους.»

γ) Να προσδιορίσετε στο χάρτη τις πόλεις στις οποίες βρίσκονται τα τζαμιά της πηγής 3.2 και να κολλήσετε για το καθένα ένα post-it με την ονομασία του και το έτος κατασκευής του.

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

1β. Ο προσκυνητής του 10^{ου} αιώνα επισκέφθηκε το Τζαμί της Δαμασκού στη σημερινή Συρία. Στηριζόμαστε στο γεγονός ότι αναφέρει πως τα ψηφιδωτά αναπαριστούσαν δένδρα και πολλές ψηφίδες ήταν χρυσές. Δένδρα –σε πιο σχηματοποιημένη μορφή, βέβαια- βλέπουμε στο συγκεκριμένο τζαμί.

1γ. Για την απάντηση σε αυτό το υποερώτημα πρέπει να βρεις επάνω στο χάρτη τις πόλεις: Ιερουσαλήμ (σήμερα στο Ισραήλ), Ισφαχάν (σήμερα στο Ιράν), Δαμασκό (σήμερα στη Συρία) και Κόρδοβα (σήμερα στην Ισπανία).

1α. Η συμπλήρωση του πίνακα είναι η εξής:

τζαμί ονομασία	περίοδος κατασκευής	χώρα	πόλη	Διακόσμηση (ΝΑΙ έχει /ΟΧΙ δεν έχει)				Θυμίζει κάτι από τις χριστιανικές εκκλησίες;
				κεραμικά πλακίδια	ψηφιδωτά	γλυπτός διάκοσμος	διάκοσμος με πέτρα ή τούβλα	
Θόλος του Βράχου	7 ^{ος} αι.	Ισραήλ	Ιερουσαλήμ	√				ναι, ο τρούλος
Μεγάλο τζαμί της Δαμασκού	8 ^{ος} αι.	Συρία	Δαμασκός		√			ναι, όλο το σχέδιο του τζαμιού μοιάζει με το αρχιτεκτονικό σχέδιο εκκλησιών
Μεγάλο τζαμί της Κόρδοβα	Τέλη 8 ^{ου} αι.- αρχές 9 ^{ου}	Ισπανία	Κόρδοβα		√		√	ναι, ο τρούλος
Τζαμί του Αχμέτ Ίμπν Τουλούν	τέλη 9 ^{ου} αι.	Αίγυπτος	Κάιρο			√		ναι, οι αψίδες και οι κολώνες
Τζαμί του Σάχη	17 ^{ος} αι.	Ιράν	Ισφαχάν	√				ναι, οι κολώνες στήριξης και τα ημικύκλια

2. Μελετήστε τον συμπληρωμένο πίνακα της άσκησης 1 και παρατηρήστε ξανά τα τζαμιά.

α) Μπορείτε να εντοπίσετε διαφορές σε σχέση με τη διακόσμηση των βυζαντινών εκκλησιών; Υπάρχει κάτι που δεν βλέπετε στα μουσουλμανικά τεμένη;

β) Συνδυάστε τις παρατηρήσεις σας με τις πηγές 3.3 και 3.4. Κατόπιν, καταγράψτε με συντομία τα συμπεράσματά σας.

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

2α. Τόσο οι περισσότερες χριστιανικές εκκλησίες όσο και τα τζαμιά είναι διακοσμημένα. Ωστόσο η κύρια διαφορά τους στη διακόσμηση είναι ότι στα τζαμιά δεν βλέπουμε πουθενά να απεικονίζεται ανθρώπινη μορφή, ούτε ο προφήτης Μωάμεθ. Αντίθετα, στις χριστιανικές εκκλησίες υπάρχουν πάρα πολλές εικόνες με μορφές του Χριστού και της Παναγίας, αγίων όπως και συμβάντα που αναφέρονται στην Παλαιά και την Καινή Διαθήκη.

2β. Ο λόγος που τα τζαμιά δεν διακοσμούνται με απεικονίσεις ανθρώπινων μορφών αλλά ακολουθούν ανεικονική διακόσμηση (γεωμετρικά σχέδια, φυτικά μοτίβα και καλλιγραφημένες φράσεις από το Κοράνι) είναι διότι το Ισλάμ το απαγορεύει για τους θρησκευτικούς χώρους. Η απαγόρευση οφείλεται στο ότι η λατρεία προσώπων θυμίζει την ειδωλολατρία και το Ισλάμ είναι μονοθεϊστική θρησκεία. Πιστεύει πως ο άνθρωπος δεν μπορεί να μιμηθεί τον Δημιουργό (Θεό) και να «φτιάξει» το πιο τέλει δημιούργημά του, τον άνθρωπο, μέσα στους χώρους λατρείας.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 3B

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

3. Μελετήστε τις πηγές 3.2γ και 3.6

- α) Σε ποιο ερώτημα προσπαθούν να απαντήσουν τα δύο χωρία της πηγής 3.6;
- β) Ποια από τις δύο θέσεις κρίνετε πιο πειστική και γιατί;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

3α. Το ερώτημα στο οποίο προσπαθούν να απαντήσουν τα δύο μικρά κείμενα της πηγής 3.6 είναι: «Ποιος έφτιαξε τα ψηφιδωτά στο Μεγάλο Τζαμί της Δαμασκού και από πού προήλθαν οι ψηφίδες (:οι μικρές πέτρες των ψηφιδωτών);»

3β. Το κείμενο που φαίνεται πιο πειστικό είναι το δεύτερο του Hillenbrand Robert, διότι επικαλείται πρόσφατες επιστημονικές έρευνες. Σύμφωνα με τους σύγχρονους μελετητές η ευρύτερη περιοχή της Συρίας είχε ανθρώπους που γνώριζαν την τέχνη των ψηφιδωτών. Κι αυτό γιατί η κατάκτηση της περιοχής από τους Άραβες είχε συμβεί λίγα χρόνια πριν το χτίσιμο του τζαμιού. Μέχρι τότε η περιοχή ανήκε στο Βυζάντιο και για αυτό υπήρχαν ακόμα πολλοί χριστιανοί και εκκλησίες με ψηφιδωτά. Άρα η περιοχή της Συρίας και της Αιγύπτου διέθετε εξαιρετικούς ντόπιους τεχνίτες ψηφιδωτών που μπορούσαν να αναλάβουν τη διακόσμηση του Τζαμιού της Δαμασκού με ψηφιδωτά.

4. Γιατί νομίζετε πως η αραβική γλώσσα έχει μια ιδιαίτερη σημασία για το Ισλάμ; Αντλείστε τα επιχειρήματά σας από τις πηγές 3.1 και 3.5

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Η αραβική γλώσσα έχει μια ιδιαίτερη σημασία για το Ισλάμ, θεωρείται ιερή γλώσσα διότι το Κοράνι γράφτηκε στα αραβικά. Έτσι ακόμα κι αν πολλοί μουσουλμάνοι μιλούσαν/μιλούν άλλες γλώσσες (π.χ. περσικά, τουρκικά κλπ.) η αραβική γλώσσα ήταν η επίσημη γλώσσα έκφρασης του αραβο-ισλαμικού πολιτισμού.

Επίσης οι αραβικές καλλιγραφικές επιγραφές στα τζαμιά -που ήταν φράσεις του Κορανίου- μετατράπηκαν σε διακοσμητικό στοιχείο. Τα αραβικά γράμματα έχουν καμπυλότητες (και όχι γωνίες) γεγονός που οδήγησε στην αραβική καλλιγραφία. Και επειδή η αραβική γλώσσα θεωρούνταν ιερή, η καλλιγραφία θεωρήθηκε ως η πιο θαυμάσια τέχνη.

5. Φαντάσου ότι είσαι ένας περιηγητής και επισκέπτεσαι την αίθουσα προσευχής στο τζαμί του Σάχν (πηγή 3.2β). Όλος ο χώρος είναι διακοσμημένος με αυτά τα επαναλαμβανόμενα φυτικά μοτίβα, τα οποία μπορείς να τα δεις και σε λεπτομέρεια.

α) Βρες τρεις λέξεις για να περιγράψεις πώς θα αισθανόσουν αν παρέμενες για κάποιο χρόνο σε αυτόν τον χώρο. Θα ήταν διαφορετική η αίσθησή σου εάν παρατηρούσες για πολλή ώρα τα γεωμετρικά σχέδια της πρόσοψης του Θόλου της Ιερουσαλήμ. Ή αν θα βρισκόσουν στην αίθουσα προσευχής στο τζαμί της Κόρδοβα;

β) Συμβουλευόσου την πηγή 3.4 για να εξηγήσεις με ποιον τρόπο η διακόσμηση στα παραπάνω μουσουλμανικά τεμένη προωθεί τις αξίες του Ισλάμ.

γ) Το 1988, ο βραβευμένος σχεδιαστής κοσμημάτων Ηλίας Λαλαούνης, σχεδίασε μια σειρά κοσμημάτων, στην οποία έδωσε το όνομα ενός όρου που σχετίζεται με την ισλαμική τέχνη. Παρατηρώντας το βραχιόλι αυτής της σειράς και διαβάζοντας την πηγή 3.4 ποιον όρο νομίζεις ότι χρησιμοποίησε για τη σειρά αυτή;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

5α. Θα μπορούσαν να είναι οι λέξεις: εντυπωσιασμός, ζαλάδα, θαυμασμός.

Για το υπόλοιπο της απάντησης βασίζεστε στην προσωπική σας αίσθηση.

5β. Το Ισλάμ, όπως και άλλες θρησκείες, θεωρεί πως ο Θεός (Αλλάχ, στην αραβική γλώσσα) έφτιαξε τον κόσμο με τελειότητα και αρμονία, όλα είναι σωστά τακτοποιημένα (υπάρχει τάξη). Ταυτόχρονα η δύναμή του είναι χωρίς τέλος, δηλ. άπειρη.

Η τέλεια γεωμετρική σύνθεση των κεραμικών πλακιδίων αντιπροσωπεύει ακριβώς αυτήν την τελειότητα. Αλλά και τα συνεχώς επαναλαμβανόμενα γεωμετρικά ή φυτικά μοτίβα στα οποία δεν καταλαβαίνει κανείς αρχή και τέλος, συμβολίζουν αυτό το άπειρο, μέσα στο οποίο υπάρχουν και οι ανθρώπινες κοινωνίες.

5γ. Η συγκεκριμένη συλλογή κοσμημάτων, στην οποία συμπεριλαμβάνεται και το βραχιόλι της φωτογραφίας προφανώς ονομάστηκε «ΑΡΑΒΟΥΡΓΗΜΑΤΑ». Φαίνεται πως ο Λαλαούνης εμπνεύστηκε τα σχέδια των πολύπλοκων φυτικών διακοσμητικών στοιχείων από τον αραβο-ισλαμικό πολιτισμό.